

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 5 Issue 5, p. 193-205, September 2013

**Urartu Krallığı ve Dış Politikası: I. Sarduri (MÖ 844-828),
İşpuini (MÖ 828-810) ve Menua (MÖ 810-785) Dönemi**
*Urartu Kingdom and Its Foreign Policy: The Period of Sarduri I (844-828 BCE),
Ishpuini (828-810 BCE) and Menuas (810-785 BCE)*

Yrd. Doç. Dr. Selma Pehlivan
Sakarya Üniversitesi - Sakarya

Öz: Bu makale Urartu Devleti'nin gerçek kurucusu olarak kabul edilen I. Sarduri ve daha sonraki İşpuini ve Menua dönemlerinde temelleri atılan Urartu Krallığı'nın dış politikasını incelemekte ve Asur-Urartu ilişkilerinin Urartu Devleti'nin dış politikasının temelini oluşturduğunu tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Sarduri, İşpuini, Menua, III. Salmanassar, Asur

Abstract: This article examines the foreign policy of the Urartu Kingdom in its foundation period during the reigns of its founder Sarduri I and his successors Ishpuini and Menuas. The article reveals that Assyrian-Urartu relations was the main catalyst of the Urartu foreign policy.

Keywords: Sarduri I, Ishpuini, Menuas, Salmanassar III, Assyria

Giriş

Anadolu'yu da içine alan Ege Göçleri sonucunda dengeler değişmiş, Doğu Anadolu'da yeni bir siyasi güç olarak Urartu Devleti ortaya çıkmıştır. M.Ö. XIII. yüzyılın ilk çeyreği ile M.Ö. IX. yüzyılın ilk yarısı arasındaki Uruatri ve Nairi Konfederasyonları dönemi, "Proto Tarihi" veya "Urartu'nun Arkaik Çağı" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Van Gölü çevresinde çeşitli beyliklerin varlığı bilinmekte ve kurulma aşamasındaki Urartu Devleti için en büyük engeli ise hiç şüphesiz Asur Devleti oluşturmaktaydı.

Asur kralları I. Salmanassar, Tukulti-Ninurta, Tıglat-Pileser, III. Adad Nirāri, II. Tukulti-Ninurta, Aşur-nasir-pal ve III. Salmanassar dönemine ait Asur belgelerinde, bilhassa kral yıllıklarında, Urartu Devleti'nin kuruluş aşaması ile ilgili bilgi verilmektedir. Bu belgeler aynı zamanda Urartu Devleti'nin dış politikasının da temelini oluşturmaktadır. Bu makalede I. Sarduri, İşpuini ve Menua dönemi Urartu dış politikası ele alınmaktadır.

I. Sarduri

Güçlü Asur kralı III. Salmanassar'ın Urartu üzerine yaptığı 4. seferinde (M.Ö. 832) yeni bir kraldan bahsedilmektedir. Bu yeni kral, Asur'un akınlarından yıprandığı anlaşılan Arame'nin yerine tahta geçen ve başka bir kabilenin beyi olduğu bildirilen Seduri/Sarduri (M.Ö.840-830/825)'dir. Sarduri ile Arame'nin kan bağıнын bulunmadığını Sarduri'nin Madır Burcu (Sardur Burcu) yazıtından öğrenmekteyiz. I. Sarduri, bu durumu şu ifadelerle

açıklamaktadır¹.

“Büyük kral Lutipri'nin oğlu, kudretli kral, dünyanın kralı, Nairi ülkelerinin kralı, eşi olmayan kral, savaştan korkmayan dehşet verici çoban, kendine boyun eğmeyenleri mahveden kral Sarduri'nin yazıtı; Ben Lutipri'nin oğlu, krallar kralı, bütün krallardan vergi kabul eden Sarduri'yim. Ben bu taş blokları Alniunu şehriden getirdim; ben bu suru inşa ettim.” I. Sarduri, kendisinin de açıkça ifade ettiği gibi, Arame'den önceki kral Lutipri'nin oğludur².

Urartu Devleti'nin, Arame ile merkezî sistem kurmaya başladığını yukarıda belirtmiştik. Yeni kral I. Sarduri, bu çalışmaları devam ettirerek Urartu Devleti'nin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamıştır. Asur kaynakları da, Urartu kralı Sarduri'den bahsetmektedirler. Asur kralı III. Salmanassar, Daian emrine verdiği ordusunu Urartu'ya karşı sefere göndermiştir. Söz konusu yazıt şöyledir³: “Onu ordumun başına getirip Urartu'ya karşı (sefere) gönderdim. O, Bit-Zamani Ülkesine ve Ammar'a girdi (ve) Arsania'yı karşıya geçti. Urartulu Seduri bunu duydu ve çok sayıdaki askerinin gücüne güvendi. Savaş vermek üzere bana karşı ilerledi. Onunla savaştım ve mağlup ettim. Geniş ovalarını savaşçıların cesetleriyle doldurdum.”

Yazıttan da anlaşıldığı gibi bu Asur komutanı, Urartu kralını yenilgiye uğratmış ve çok sayıda Urartu askerini öldürmüştür. Ancak savaşın Murat nehrini (Arsania) geçtikten hemen sonra yapılması ve Urartu şehirlerinden hiç söz edilmemesi ilgi çekicidir⁴. Sarduri söz konusu yenilgi üzerine başkentini Tuşpa'ya⁵ taşımıştır. Başkentini Tuşpa'ya taşınmasının birçok nedeni vardır. Sarduri kendisinin de dâhil bulunduğu beyliklerin bu bölgede olması ve kendisini bir güvence altında görmek istemesinden dolayı başkenti Tuşpa'ya taşımış olabilir. Asur'dan gelen saldırılara karşı başkentini daha doğuya kaydırılarak Asur tehdidinden daha uzak durmak ve güney batı bölgelerinin gelişmeye uygun olmadığı için, doğu ve kuzeyin yayılma alanı olarak seçilmesi sayılabilir.

Urartu kralı, Asur'un bütün baskısına rağmen Urartu'yu merkezî bir devlet yapmayı başarmıştır. Ülkesini, Asur'un vasalı veya bir parçası değil onun rakibi olduğunu, yazıtında açık bir şekilde vurgulamıştı. Kendisini “şar kişşati-Dünyanın kralı daha doğrusu ve daha

¹ F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, no: 1 a,b,c; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova, 1960, no. 1,2,3; M. Salvini, Nairi e Ur(u)atri: Contributo alla Storia della formazione del regno di Urartu, Roma, 1967, 13 vd; C.F. Lehmann- Haupt, Corpus Inscriptionum Chaldicarum, I,II, (CICH) Leipzig, 1928-1935. no. 1,2,3; E. Bilgiç, “Birkaç Yeni Urartu Kral Kitabesi”, *TAD IX-1*, 1959, 45; A. Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara, 1992, 27 vd; M.T. Tarhan, M.Ö. 13. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları, İstanbul, (Basılmamış Doçentlik Tezi), 1978, 62 vd., O. Belli, “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I*, 152; A. Çilingiroğlu, *Urartu and Western Iran*, Manchester, 1976, 70-73, A. Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994, 38.

² Sarduri ve babası Lutipri, mensup oldukları kabilelerle birlikte Mardin ve Midyat'ın kuzeyindeki “Kasiari”, bölgesinden Van bölgesine gelmişler ve Van Gölü'nün güneydoğusuna yerleşmişlerdir. Bk., M.T. Tarhan, M.Ö. 13. yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları, İstanbul, (Basılmamış Doçentlik Tezi), 1978, 62 vd., 78.

³ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia-I*, (ARAB), Chicago, 1926, no. 584; A. Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994, 38.

⁴ Bu ilgi çekici problemlerin irdelenmesi için bk., A. Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994, 38 vd.

⁵ F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, 250 vd., G. A. Melikishvili, Urartskie Klinobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova, 1960, 443, vd.; M. Diakonof-S.M. Kashkai, *Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden, 1981, 88-91.; M.T. Tarhan- V. Sevin, “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları I: Askeri ve sivil mimariye Ait Yeni Gözlemler” *Anadolu Araştırmaları-IV-V*, 1976-1977, 273 vdd.; O. Belli, “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I*, 152.

güzel bir ifadeyle “cihan kralı”, olarak ilan etmiş ve çeşitli ülkelerden vergi aldığını açıklamıştır. Kendinden sonra gelen Urartu kralları da Sarduri'nin almış olduğu unvanları kullanacaklardır. Ancak Urartu Devleti'ndeki bu gelişmeler, Asur kralı III. Salmanassar tarafından sıkı bir şekilde takip edilmekte ve gelişmeyi önleyici tedbir olarak seferler düzenlenmekteydi. Asur kralı saltanatının 31. yılında Asur ordusunu, ordu komutanı Daian - Assur komutasında Hubuşkia ve Musasir ülkeleri üzerine sefere yollamıştır⁶: “Krallığımın 31. yılında ikinci kez olarak yüzümü, Assur ve Adad'a çevirdim. Daian-Assur'u ordularımın başında (Datana) Hubuşkian şehrine karşı gönderdim. Oradan haraç aldıktan sonra Sapparia'ya karşı Musasir Ülkesinin kalesine karşı yürüdüm. Sapparia ve diğer 46 Musasir şehirlerini zapt ettim. Urartuların kalelerine kadar ilerledim. Şehirlerden 50'sini yakıp yıktım. Gilzanu'ya gelip dayandım, Uğu, Gilzanite'den ganimet olarak sığır, koyun, at aldım. Tabal Ülkesinin şehirlerinin üzerine gittim. Perria, Şitiuaria gibi kuvvetli şehirleri ve diğer 22 şehri yaktım, yıktım, yerle bir ettim. Üstlerine korku saçtım. Parsuan şehirlerinin üstüne yürüdüm. Buştı Şalahamanu, Kinihamanu kaleleri ve 23 komşu şehri zapt ettim. Savaşçıları kılıçtan geçirdim. Namri Ülkesine dayandım. Assur korkusu yüreklerine oturmuştu. Şehirlerini terk ettiler. Vahşi ve dik dağlara kaçtılar. Şehirlerinden 250'sini yaktım, yıktım, tahrip ettim. Simesi geçidi Ülkesinden Halman Ülkesine geldim dayandım.”

III. Salmanassar yazıtının⁷ devamında, Suâ Omri'nin oğlu Lava'nın Musri Ülkesinin, Suhi, Marduk-apal-unsur'un ve Hattina Karparunda'nın vergilerini belirtmektedir. Bu vergiler Asur'a nasıl bir zenginliğin aktığını göstermesi bakımından önemlidir. Yukarıdaki metnin bizce önemli yönü, Urartu'nun egemenlik sahasının, gelişmeye başladığının göstergesi olmasıdır. Urartu sınırları Hubuşkia Ülkesi'nin büyük bir bölümünü içine alacak şekilde genişlemiş, diğer yandan Musasir Ülkesi sınırlarına kadar dayanmıştır⁸. Ancak bu yayılma politikasını geniş bir şekilde incelememiz için bu döneme ait yeterli sayıda yazıtı sahip değiliz. Kral I. Sarduri, Urartu'nun merkezî bir sistem kurmasını başarmıştır. Kendisinden sonra gelen krallar onun atmış olduğu temeller üzerinde Urartu Devleti'ni yükseltmişlerdir⁹.

İşpuini:

Urartu tahtına I. Sarduri'den sonra oğlu İşpuini (M.Ö.830-825)¹⁰ geçmiştir. III. Salmanassar'ın yukarıda verdiğimiz saltanatının 31. yılındaki seferin, hangi Urartu kralına

⁶ Ancient Records of Assyria and Babylonia-I, (ARAB),Chicago,1926, 588.

⁷ Ancient Records of Assyria and Babylonia-I, (ARAB),Chicago,1926, 589 vdd.

⁸ Ancient Records of Assyria and Babylonia-I, (ARAB),Chicago,1926, 588; A.Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir, 1994, 40 vd.

⁹ B.B.Piotrovski, Urartu, Moskova,1959, 80 vd.; D.Frankel, The Ancient Kingdom of Armenia, New York, 1987, 10 vd.; A.H.Sayce-D.Litt, “The Kingdom of Van (Urartu)”, *Cambridge Ancient History*, Cambridge III, 1970, 173 vd.; S. Smith The Foundation of the Assyrian Empire”, *Cambridge Ancient History*, Cambridge III, 1970, 24; A.Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara, 1992, 28.

¹⁰ Saltanat yılları hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. M.T.Tarhan, Anadolu Araştırmaları IX, 1983'de yukarıda verdiğimiz tarihleri uygun bulmaktadır. V.Sevin, Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 38'de İşpuini'nin tek başına krallık süresini M.Ö. 830-828 olarak vermektedir. O.Belli, “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I*, 115'de M.Ö., 830-810, A.Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir, 1994, 41 vd.'da M.Ö.825/824-810; A.Erzen, A.Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara, 1992, 28'de M.Ö. 825-815; A.M.Dinçol-E.Kavaklı, *Anadolu Araştırmaları Ekyayın 1*, 17'de M.Ö.825-810; M.Salvini, “Zeitiegel der Urartaischen König”, *Urartu Ein Wiederentdeckter Rivale Assyriens*, München, 1976, 15'de M.Ö.825-810 olarak verirler.

karşı yapıldığı belirtilmemiş olması, kronolojide netliği engellemiştir. Bazı tarihçiler¹¹ İşpuini'nin M.Ö. 830 tarihinde tahta çıktığını ileri sürmekte ve III. Salmanassar'ın 31. seferinde (M.Ö. 828) başarısızlığa uğraması üzerine oğlu Menua'yı krallığına ortak ettiğini belirtmektedir. İşpuini'nin tahta geçişi kesin olmamakla birlikte Urartu Devleti'nin onun zamanında ve ortak krallık döneminde güçlendiği kabul edilmektedir.

Asur krallığının zayıflaması ve içişleriyle uğraşması Urartu Devleti'nin gelişmesindeki önemli etkenlerden biri olmuştur. İşpuini, babası I. Sarduri'nin politikasını devam ettirmiştir. Özellikle bayındırlık faaliyetlerini hızlandırmış, yeni kentler ve kaleler kurmuştur. İşpuini'ye ait yazıtlardan anlaşıldığına göre, Patnos¹², Zivistan¹³, Kalecik¹⁴ ve Aşağı Anzaf¹⁵ kalelerini inşa ettirmiştir.

İşpuini'nin tek başına krallık yaptığı kısa dönem içerisinde Urartu Krallığı gelişme kaydetmiştir. Genç Urartu Krallığı'nın sınırları kuzeyde Patnos, batıda Bulanık Ovası, güneyde muhtemelen Tatvan ve doğuda günümüzdeki Türk-İran sınırını belirleyen dağ silsilesine ulaşmıştır¹⁶. Urartu'nun askerî ve siyasal egemenlik kurduğu bütün bölgelere askerî ve ticari yol şebekesi kurulmuştur. Bu yollar ve üzerinde yapılan kale ve garnizonlar Urartu'nun genişleme politikasının sonuçlarıdır. Uygulamaya konulan politika aynı zamanda devletin güçlü bir ekonomisini ve askerî örgütlenmesini gösterir.

Menua

Kral İşpuini, tahta çıkışından kısa bir müddet sonra oğlu ve halefi Menua (M.Ö. 810-786)'yı tahta ortak etmiştir. Urartu tarihinde ilk kez "Ortak Krallık" dönemi böylece başlamıştır. Ancak bu ortak krallığın hangi tarihte ve ne şekilde başladığı hakkında herhangi bir bilgiye henüz sahip değiliz¹⁷. Ortak krallık dönemi sırasında, Asur Krallığı M.Ö. 745 yılına kadar sürecek gerileme devresine girmiş bulunmaktaydı. Urartu kralları İşpuini ve Menua bu

¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bk., V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979,16 vdd.

¹² F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957*, no 5 a-b, G. A. Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, (UKN), Moskova,1960, 14-16; K.Balkan,"Patnos Yakınındaki Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anatolia V*, 1960, 133-158; K.Balkan, "Patnos'da Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı", *Atatürk Konferansları-I*, 1964, 235-243.

¹³ F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957*, no 2-4; G. A. Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, (UKN), Moskova,1960, 2-14; V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 2; C.A. Burney-G.R.J. Lawson, "Measured Plans of Urartian Fortresses", *Anatolian Studies-X*, London, 1960.

¹⁴ F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957*, no 5a; G. A. Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, (UKN), Moskova,1960, 17; B.Öğün, Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamran (Semiramis) Kanalı, Ankara, 1970, 19,23,39.

¹⁵ P.Hulin "New Urartian Inscriptions Stones at Anzaf", *Anatolian Studies X*, 1960, 205-207, Fig. 2, Lev. XXVII-C.; C.A.Burney, "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *Anatolian Studies VII*, 1957, 45.; Kalenin inşa yazıtı ele geçirilmiştir. Özetle yazıt şöyledir, "Sarduri oğlu İşpuini, bu sarayı inşa ettirdi.", O.Belli, "Van-Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *Arkeoloji ve Sanat 54-55*, 1992, 13 vdd.; O. Belli, "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı (1991-1992)", *Arkeoloji ve Sanat 58 (özel sayı)*, 1 vdd.

¹⁶ V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 11. ¹⁷ Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüşse de henüz hiç biri kesinlik kazanmamıştır. Bk.,M.N. Van Loon, *Urartian Art*, 1966, 11; C.A. Burney-D.M. Lang, *The Peoples of the Hills, Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971,133; A.Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994, 42 vdd.; V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 14 vdd.

durumu çok iyi değerlendirmişler ve devletin genişleme politikasını yeni ataklarla sürdürmüşlerdir. Öncelikle dönemin kutsal şehirlerinden olan Musasir kentini savaş yapmadan ele geçirmişlerdir¹⁸. Bu şehrin ele geçirilişi Urartu Devleti'nde hiç alışık olunmayan geniş çaplı törenlerle kutlanmış ve tanrılara kurbanlar sunulmuştur¹⁹. Urartu kralları Urartu dininde yapmış oldukları reformlar ile farklı din ve tanrılara önem vermişlerdir. Bu yaklaşım Urartu'nun yükselişindeki temel nedenlerden biri olarak görülmüştür.

Urartu Devleti'nin doğuya ve kuzeye olan genişleme politikasının bu dönemde güneye ve kuzeybatıya kaymaya başladığı görülür. Ancak kuzeyin eski önemini koruduğu ve zaman zaman bu bölgeye de seferler yapıldığını söyleyebiliriz. Urartu kralları, Urmiye gölünün güney batısına doğru sefere çıkmadan önce Yukarı Zap bölgesinin Başkale ve Zagros vadilerinin giriş kapılarını kontrolü altına almak zorunda olduklarını anlamışlardır. Musasir şehrinin de içinde bulunduğu bu yaylaya egemen olan gücün, Urmiye gölü ve çevresinde bulunan stratejik topraklara da egemen olması kaçınılmazdı²⁰. Sonuç olarak yukarıda ifade ettiğimiz gibi bölge Urartu kralları tarafından ele geçirilmiştir. Muhtemelen bu bölgede bir eyalet merkezi kurulmuştur. Yine aynı bölgede olduğu tahmin edilen Şapparia kentinin de ele geçirilmesi Urartu'nun genişleme politikasının uygulamasında olumlu bir gelişme olarak görülmüştür²¹.

İşpuini ve Menua'nın, Musasir-Kelişin seferi sırasında Uşnu-Solduz vadilerine kadar ilerlemiş olduğunu Kalatgah'da bulunan bir yazıttan anlamaktayız²²: Urartu krallarının Urmiye gölü ve çevresine sefer yapmalarına engel oluşturacak herhangi bir durum kalmamıştı. Sonuçta İşpuini ve Menua arzuladıkları Urmiye seferine çıkmışlardır. Bu sefer hakkındaki geniş bilgileri aşağıdaki Karagündüz Yazıtı vermektedir²³.

a. Karagündüz Yazıtı:

- “I- İşpuini ve Menua bu steli Tanrı Haldi'ye diktiler.
- II- Haldi arabasıyla gitti Mesta şehrini yakıp yıktı. Barsua Ülkesini yerle bir etti.
- III- Haldi'nin heybeti, arabasının heybeti ve Haldi'nin gücü sayesinde İşpuini ve

¹⁸ Musasir kentinin Urartu'ca ismi Ardini'dir. Sargon II' nin 8. seferi (M.Ö.714) ile Asur egemenliğine girişine kadar Urartu devletini en önemli kutsal şehirlerinden biri olarak kalmıştır. Urartu kaynaklarında geçiş şekli için bk., I.M.Diakonof-J.M.Kashkai, Geographical Names, 9. Urartu egemenliğine geçişi için bk., W.C. Benedict “Uartian-Assyrian Inscription of Kelishin”, JAOS 81, 359-385.; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, 19; F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, 9.

¹⁹ “Meherkapı” yazıtında kurban sunulan tanrılar ve kurban listesi verilmiştir. Geniş bilgi için bk., G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, 10.

²⁰ B.B.Piotrovskii, Urartu, 86; V.Sevin, Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 16 vd.

²¹ Urartu devleti kurmuş olduğu eyaletlere EN.NAM adı verilen valiler atamıştır. Musasir Şehrine atanan EN.NAM'ın “İşpuini oğlu Sarduri” olması kuvvetle muhtemeldir.

²² Uzne ve Solduz, Azerbaycan'ın tarıma elverişli ovalarıdır. Geniş bilgi için bk., P.E.Zimansky, Ecology and Empire: The Structure of the Urartian of the Urartian State, Chicago, 1985, 20 vd.; Yazıt için bk., M.L.van Loon, “The Inscription of Ispuini and Meinua at Qalatgah, Iran” Journal of Near Eastern Studies, Chicago 34, 1974, 201 vd. Ayrıca bk., “The Kingdom of Van (Urartu)”, Cambridge Ancient History, Cambridge III, 1970, 174; V.Sevin, Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 22.

²³ F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, no 7; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, 24.

Menua, Mesta Şehri'ne karşı yola çıktılar. Beraberlerinde 106 araba, 9374 süvari, (2) 2704 piyade (yaya) vardı.

IV-Tanrı Haldi İşpuini ve Menua'dan önce gitti. Mesta, Gua, Saritu, Nigibi şehirleriyle Barsua Ülkesini aldılar.

V- Oralardan elde edilenler (ganimetle) :

(2) 0480 erkek, (2) 04 (60) savaşçı, (2) 6600 savaşçıların kadınları, 1120 at, (1) 2000 sığır, 165 Deve, (2) 05000 koyun, (20) 480 ölü, 460 savaşçı, (26) 600 savaşçıların kadınları, (1) 120 at, 12000 sığır, 165 deve, (2) 05000 koyun

VI- İşpuini ve Menua Tanrı Haldi'nin kudreti ile daha ileri gittiler.”

b. Kasımoğulları Yazıtı:

Yapılan başarılı sefer sonucu Urartu Devleti, sınırlarını genişlettiği gibi verimli tarım ovalarına, ihtiyaç duyduğu insan ve hayvan potansiyeline ulaşmıştır. Urartu krallarının Van gölünün kuzey ve kuzeydoğusuna askerî seferler düzenlediği Van'da bulunan bir yazıt Kasımoğulları Yazıtı ile kanıtlanmıştır. Bu bölgelere düzenlenen seferle bol miktarda at, sığır ve koyun ganimet olarak elde edilmiştir. Söz konusu yazıt şöyledir.²⁴

“ I- İşpuini ve Menua bu steli Tanrı Haldi'ye diktiler

II- Haldi arabasıyla gitti Uiterulular üzerine yürüdü, O Luşa üzerine yürüdü, O Katarza üzerine yürüdü.

III- Haldi'nin heybeti, arabasının heybeti ve Haldi'nin gücü sayesinde İşpuini ve Menua, Luşa'ya karşı yola çıktılar.

IV- Beraberlerinde 66 araba , 1460 süvari, 15760 savaşçı katılıyordu.

V- Tanrı Haldi, İşpuini ve Menua'dan önce gitti. Onlar aslında Luşa'yı, Katarza'yı getirdiler Krallar, onlar Anaşie şehrinin sınırında Magurutara şehrinin sınırında yürüyüşü bitirdiler.

Uiteru-lular, Luşa, Katarza,

Etiu-idli krallar

VI- Haldi'nin arabası Uiteru-idlilere karşı, Luşa'ya karşı, Katarza'ya karşı ve Etiu-idli krallara karşı gidiyordu.

VII- Haldi'nin heybetiyle Haldi'nin arabasının heybetiyle İşpuini ve Menua gittiler. Onlar koptular (=uzaklaştılar) Uiteru-idleri, Luşa'yı, Katarza'yı Etiu-idli krallar, onlar dinlediler..... yol, Anaşie şehri içinde bir stel diktiler.

VIII- Oradan elde edilenler (ganimetler):

(1) 26 at

13540 [+x] sığır, 20785 koyun

.....”

c. Eleşkirt-Toprakkale Yazıtı:

Yine “Eleşkirt-Toprakkale Yazıtı'nda bölgeye yapılan sefer anlatılmaktadır²⁵ :
“I.....

II- Haldi'nin heybetiyle, arabasının heybetiyle İşpuini ve Menua Luşa'ya doğru

²⁴ F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, 5-6; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, 20-22.

²⁵ F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, 6; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960,23.

gittiler. Onlar aslında Luşa'yı, Katarza'yı getirdiler krallar, onlar yürüyüşü Anaşie şehrinin sınırında tamamladılar.....”

Urartu'nun dış politikada gösterdiği üstün başarılar, ekonomik gelirinin artmasını da sağlamıştır. Bu durum Urartu Devleti'ndeki gelişmeleri kaygı ile izleyen Asur Devleti'ni harekete geçirmiştir. Ancak Asur Devleti'nde bu dönemde bir saltanat değişikliği olmuştur. Kral III. Salmanassar'ın saltanatının son yıllarında, oğullarından Asur-dan-apli önderliğinde ayaklanma çıkmış ve bu ayaklanmaya 27 kent katılmıştır²⁶. Bu karışık dönem sırasında başa V. Şamşi-Adad (M.Ö.823-811) geçmiştir. Babasının zamanında başlayan büyük ayaklanmayı Babil Kralı'ndan aldığı yardımla bastırmayı başarmıştır. Bu dönemde yukarıda belirttiğimiz gibi, Urartu Devleti, Asur için tehlikeli bir şekilde büyümekteydi. Urartu'nun gelişmesini engellemek için yeni Asur Kralı harekete geçmiştir. Aşağıda vereceğimiz kayıtlarda, saltanatının birinci ve ikinci yıllarında, Urartu'ya karşı yaptığı seferleri anlatılmıştır.

Birinci yıl kaydı²⁷ :

“Nairi'ye karşı yaptığım ilk seferde, Nairi kralının tümünden atlarını vergi olarak aldım. O zaman bir kuş yuvası gibi Nairi'yi en uç sınırına kadar devirdim. Nairi Ülkesinin Paddira'sından Kargamış'ın karşısında, Kur-Salmanassar'a, Akad'ın sınırındaki Zaddi'den Enzi'ye, Aridi'den Sui Ülkesine, Assur topraklarını tanrıları Assur, Şamaş, Adad ve İştâr'ın emrinde, onlar ayaklarıma kapandılar.”²⁸

İkinci Yıl Kaydı

“İkinci seferinde akıllı tecrübeli asker olan Mutarris-Assur (Rabshake)'yi ve bir hakimi Nairi'ye karşı askerlerimle birlikte sevk ettim. Güneşin battığı yerdeki Yukarı Deniz'e kadar yürüdüler. Mektiaa'nın oğlu Şarsına'nın (Hirsina) 300 şehrini Uşpina'nın 200 küçük şehriyle 11 büyük şehrini ele geçirdi. Orada yaşayanlara darbe indirdi. Ganimetlerini, eşyalarını mallarını, tanrılarını, çocuklarını kızlarını alıp götürdü. Şehirlerini yaktı, yıktı. Seferden döndüğünde Sunbai'de yaşayanlara darbe indirdi. Nairi krallarından atlarını vergi olarak aldı.”,Asur kralı, egemenliğinden çıkan bölgeler için devamlı seferler düzenlemişti. Arzusu, kaybetmekte oldukları Urumiye Gölü ve çevresini, K.Suriye'nin büyük bir kısmını genç Urartu devletinden geri almaktı. Yine bölgeye yaptığı bir seferinden bahseden yazıtında²⁹ Gizilbunda üzerine yürüdüğünü Kinaki Şehri'ni ele geçirdiğini, Karsibutulu Kiara, Sasiashhulu Titamaşka'nın atlarını vergi olarak aldığını ve Gizilbundalılarında sığındığı Uraş'daki kaleyi nasıl savaşarak ele geçirdiğini anlatmaktadır. Yazıtına şöyle devam etmektedir:

“Şehre hücum edip ele geçirdim. Şehirlerinin dört yanını askerlerinin kanlarıyla yün gibi boyadım. Onlardan 6.000 kişiyi öldürdüm. Kralları Pirişati'yi 1200 savaşçısıyla beraber canlı yakaladım. Çok sayıda, bakır, altın, gümüş, kap, at, sığır, eşya ve ganimetler alıp götürdüm. Şehirlerini yakıp yıktım. Sibarulu Engur'un vergisini aldım”

İşpuni - Menua ortak krallığı döneminde bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Urartu Devleti, aktif ve programlı bir gelişme politikası uygulamaya koymuştur.

²⁶ Asurda çıkan karışıklık için bk., Ancient Records of Assyria and Babylonia-I (ARAB), Chicago,1926, 715; A.T.Olmstead, History of Assyria, London, 1968, 153; V.Sevin, YAS I, 10., V.Sevin, Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 33.

²⁷ Ancient Records of Assyria and Babylonia-I, (ARAB),Chicago,1926, 716.

²⁸ Ancient Records of Assyria and Babylonia-I, (ARAB),Chicago,1926, 717.

²⁹ Ancient Records of Assyria and Babylonia-I, (ARAB),Chicago,1926, 719.

Merkezleşmeye önem vermiş oldukları bu çağda, bütün Nairi beylerinin egemenlik altına alındığını söylemek mümkün değildir. Ancak bu merkezleşme arkasından yapılan dini reformlarla da desteklenmiştir. Sonuçta Urartu Devleti, bölgenin önemli siyasi aktörlerinden biri olmuştur³⁰. Urartu'yu güçlü kılan sebeplerden birisi de hiç şüphesiz ekonomik durumudur. Gerek kuzey ve kuzeydoğuya yapılan seferler sırasında elde edilen ganimetler, vergiler ve gerekse Asur Devleti'nin ordusunda bulunan atların büyük bir kısmının temin edildiği Urmiye Gölü'nün güneyinin Urartu egemenliğine girmesi, ekonomik yönden güçlenmeyi sağlamıştır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın tarıma elverişli ovaları olan Uşnu ve Solduz'un, Urartu egemenliğine geçmesi tarım alanında da zenginliğe ve yenileşmelere yol açmıştır. Sulama kanallarının açılmaya başlanması ile sulu tarıma geçilmiştir³¹.

İşpuini - Menua dönemlerinde başlayan bu kalkınma ve gelişme hareketleri, Menua'nın (M.Ö. 810-786) Urartu tahtına geçişiyle artarak devam etmiştir³². Menua'nın uygulamaya koyduğu planının ana temeli Asur'un gerileme döneminden en son noktasına kadar faydalanabilmektir. Asur'un hammadde kaynaklarını ve önemli ticaret yollarını kendi egemenliği altına alarak Urartu için onları tehlike olmaktan çıkarma planını uygulamaya koymuştu. Urmiye Gölü'nün güney kıyılarında bulunan Mennea³³ Ülkesi üzerine sefer düzenlemiştir³⁴. Parşua ve Mennea Ülkesinin egemenliği tamamen Urartu'ya geçmiştir. Mennea Ülkesinin, Urartu egemenliğinden kısa sürede çıkmasını önlemek için kaleler inşa ettirerek içine askerler yerleştirmiştir. Menua'nın bölgeye yaptığı bu sefer sırasında büyük bir ihtimalle Hasanlu kalesi de yapılan savaşla yakılıp yıkıldıktan sonra Urartu egemenliğine girmiştir. Kuzeybatı İran'dan, Karadeniz'e giden önemli ticaret yolunun üzerine ve Uşnu

³⁰ İşpuini ve Menua ortak krallığı dönemindeki, yerleşim yerlerinin lokalizasyonları için bk., I.M.Diakonof-S.M.Kashkai, *Geographical Names*, 8,48, 52,53,54, 62-63,102; V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 14 vdd.; O.Belli, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I*, 155 vd., A.Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994, 41 vdd.

³¹Tarımda yapılan yenilikler bu kral dönemindeki yazıtlara da yansımıştır. Karahan yazıtında açık bir şekilde ifadesini bulmuştur. "Sardur oğlu İşpuini hem yeni kale inşa etti, hem yeni bir bağ kurdu. Bir otlak (ve) yeni bir meyve bahçesi kurdu.", Bu dönemde yapılan sulu tarım ve açılan kanallar için bk., B.Öğün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı*, Ankara, 1970; O.Belli, "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI*, 1988, 313, 331.; O.Belli, "Van Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması", 1991, *Araştırma Sonuçları Toplantısı X*, 1992, 297-309.

³²İşpuini - Menua ortak krallık döneminin, sonlarında yeni bir oluşum söz konusudur. Bu da üçlü sistem İşpuini oğlu Menua oğlu İnişpua çok kısa sürdüğü tahmin edilen bu dönemden sonra İşpuini'nin yönetimden ayrılması veya ölmesi ile Menua ve oğlu İnişpua ortak krallık dönemi başlamışsa da sebebi tam olarak bilinmeyen nedenden dolayı çok kısa sürmüştür. Urartu tarihinde ortak krallık sisteminin ilk ve son temsilciliğini bu dönem krallarında görmekteyiz. Geniş bilgi için bk., V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 63-72; V.Sevin, "Menua'nın oğlu İnişpua", *Anadolu Araştırmaları VII*, 1979,1-14; O.Belli, "Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri", *Anadolu Araştırmaları IV-V*, 1976-1977, 177-225; Ayrıca kral İşpuini'ye ait asa ve sadak da ele geçirilmiştir. Bk., O.Belli-E.Kavaklı, "Çivi Yazılı İki Urartu Kral Asası", *Anadolu Araştırmaları VII*, 1979, 15-25; O.Belli, "Gaziantep Müzesinde Bulunan ve Kral İşpuini'ye Ait olan Bronz Sadak" *Arkeoloji Dergisi Özel Sayı 1*, 1991, 11-14.

³³Asur yazıtlarında Mennea olarak geçmektedir. Urartu yazıtlarında ise Mana şeklinde ifade edilmektedir.

³⁴Bu seferle ilgili ayrıntılı bilgiyi Taştepe yazıtından öğrenmekteyiz. Bk., F.W. König, *Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957*, no. 18; G. A. Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, (UKN), Moskova,1960, 29.

Ovası'na hâkim bir tepeye Kalatkar Kalesi inşa edilmiştir. Böylece Urartu'nun bölgedeki egemenliği, uzun süre sarsılmayacak şekilde kurulmuştur.

Van Yazıtı'nın³⁵ sağ yüzünde, Menua'nın, Mennea seferinden sonra aynı yıl ordusuyla birlikte batıya sefere çıktığı anlaşılmaktadır. Aynı yıl içinde birbirinden çok uzak olan bölgelere (yaklaşık 1.200 km) sefer düzenlenmesi, Menua döneminde, Urartu Devleti'nin ne kadar güçlendiğinin bir göstergesidir. Böyle büyük bir organizasyonu gerçekleştirmek için, çok güçlü orduya ve çok güçlü devlet örgütüne ihtiyaç duyulmaktadır. Menua'nın bu zorlukları başardığını yapmış olduğu seferlerden anlamaktayız³⁶.

Van yazıtında, Menua bu sefer sırasında Surishilini, Tarhigamani kentleri ve Sadelehini'yi ele geçirdikten sonra Hati ve Alzi ülkelerine varmıştır. Menua bu sefer sonucunda 2113 insanı ganimet olarak ele geçirmiştir. Van yazıtı fazla tahrip olduğundan bize gerektiği kadar bilgi vermemektedir. Ancak Menua'nın batı seferi hakkında elimizde bulunan ikinci yazıtta oldukça çok bilgi bulunmaktadır. Bu yazıt Palu Yazıtı'dır. Batı seferiyle ilgili önemli bilgiler bulunduğu için yazıtı burada vermeyi uygun bulmaktayız³⁷.

d. Palu Yazıtı:

“Tanrı Haldi silahlarıyla (?) sefere çıktı. O, Sebeteria kentinin Ülkesini zapt etti. O, Huzana kentinin Ülkesini zapt etti. Supa(ni) kentini zapt etti. Tanrı, Haldi büyüktür. Tanrı Haldi'nin silahları (?) güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İspuini oğlu Menua sefere çıktı. O, Sebeteria kentinin Ülkesini zapt etti. Hati Ülkesine değin gitti ...

Tanrı Haldi için bu yazıtı dikti (?). Sebeteria kentinde Haldi Tapınağını inşa etti. Sebeteria kenti ... O, Meliteia kenti kralı, Suliehauali'nin hayatını, düzenli vergi ödemek koşuluyla bağışladı. Haldi'nin büyüklüğü sayesinde İspuini oğlu Menua, kudretli kral, Pianili Ülkesi kralı, Tuspa kentinin egemeni (efendisi) Menua söyler: Bu yazıtı tahrip eden, (onu) silen, bir başkasını bunu (bu işleri) yaparken gören, Haldi, Teiseba, Sivini ve (bütün) tanrılarca yok edilecektir. O, Güneş ışığından yoksun edilecektir.....”

Palu yazıtından anlaşılacağı üzere, Urartu ordusu Murat vadisi üzerinden, Sebeteria (Bugünkü Palu), Huzana (Bugünkü Hozat) ve Supa(ni) (Bugünkü Altınova) ülkelerinin üzerine yürümüş ve buraları ele geçirmiştir. Daha sonra, Hatti Ülkesine değin yürümüş ve Meliteia (Malatya) kenti kralı Suliehauali'nin düzenli şekilde vergi ödemeyi kabul etmesi sonucu batı seferini, bu ülkenin sınırlarında bitirmiştir. Böylece Malatya, Urartu Devleti'nin vasalı durumuna gelmiştir³⁸. Malatya bölgesinin Hititler ve daha sonra Asurlular tarafından egemenlik altına alındığını bilmekteyiz. Hitit ve Asur krallarının bölgeye olan ilgisini Menua'da da görmekteyiz. Çünkü güçlü devletlerin ve kralların gözü, bölgenin maden

³⁵F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, no 16; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, 28.; “The Kingdom of Van (Urartu)”, *Cambridge Ancient History*, Cambridge III, 1970, 174.

³⁶ V.Sevin, aynı yıl içinde Urartu ordusunun iki yöne sefer yapmasının ancak Urartu ordusu içinde güney eyalet ordusu'nun varlığı ile açıklanabileceğini ifade etmektedir. Geniş bilgi için bk., V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 75, 75 vdd.

³⁷ F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, no. 25; G. A. Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, (UKN), Moskova,1960, 39; V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 86.

³⁸ L.Delaporte, *Les Hittites*, Paris, 1936, 322; L.Delaporte, *Malatya-Aslantepe*, Paris, 1990,45; A.Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1992, 29; V.Sevin, *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç.Tezi), 1979, 87; A.Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994, 63 vd.

yataklarıyla ünlü olması sebebiyle burada idi. Aynı zamanda coğrafi konum itibarıyla Kuzey Suriye, Orta Anadolu ile bağlantısını sağlayan önemli ticaret yolunun da üzerindedir. İşte bu özellikler diğer güçlü kralları olduğu gibi Menua'yı da bu bölgeye çekmiştir. Sonuçta istediğini elde etmenin gururuyla geri dönmüştür.

Menua'nın güney ve batıya başarılı seferler yapmış olması onun kuzeyle ilgilenmesine engel oluşturmamıştır. Tahminen M.Ö. VIII. yüzyılın ilk yıllarından sonra kuzeye iki sefer düzenlemiştir. Bu seferler Erzurum ve Aras bölgelerine doğru gerçekleştirilmiştir. Menua'nın ilk seferi hakkında elimizde yazıtlar³⁹ bulunmaktadır. Bu yazıtlardan, Yazılıtaş'ta Menua'nın Diauehi Ülkesini ve bu ülke kralı kenti Sasilu'yu ve öteki kalelerini fethedip seferine Seseti Ülkesi ya da Geçit Ülkeleri'nin, Zua kentinde son verdiğini, Diauehi Ülkesi kralı Utupursi(ni)'nin ayaklarına sarıldığını, altın ve gümüşten oluşan haraç ödediğini anlatır. Zivin yazıtı ise Sasilu kentinin zapt edilmesini anlatmaktadır. Bölgenin maden zenginliğinden ve Pasin ovası gibi bereketli bir oavadan faydalanmak için kale inşa ettirmiştir⁴⁰.

Menua'nın kuzeye Aras vadisine doğru düzenlediği sefer veya seferler hakkında en geniş bilgiyi Körzüt Yazıtı'ndan öğrenmekteyiz. Söz konusu yazıt şöyledir⁴¹:

e. Körzüt Yazıtı

1. Tanrı haldi'nin gücü ile İşpuini'nin oğlu Menua konuşuyor;
Tanrı Haldi'nin kapıları ahubiu olmasın. Haldi kapılarını inşa ettim. Haldi'ye adadım, Haldi'ye yalvardım (dua ettim)
2. Irekua kavminin Ülkesine yöneldim. Luhiuni şehrini, Irekua kabilesinin Ülkesini ele geçirdim. Etiuni şehrini yerle bir ettim. İşpuini'nin oğlu Menua konuşuyor: Luhiuni şehrini, Irekua kabilesinin
3. O zamana kadar kimsenin ele geçiremediği kralî şehrini, Haldi, İşpuini'nin oğlu Menua'ya verdi, O Luhiuni şehrini ele geçirdi. Etiuni Ülkesini (haraç ödenmesi şartıyla) affetti. 50.000 [... 100....] insanı
4. [yılımin] bunların bir kısmını öldürdüm bir kısmını canlı olarak yanıma aldım. 1733 at, 7616 koyun, 15320 keçi. Bu yukarıda sayılan ganimet kralın payına düştü, ancak biraz savaşçılara [.....]. Tanrı Haldi'nin gücü sayesinde İşpuini'nin oğlu
5. Menua [.....] sa-a-i Tuspa şehrine? Her zaman izana kral kudretli kadın (=kraliçe -) paralani guni İşpuini'nin oğlu Menua [.....] Luhiuni şehri ile, Tuspa şehri ile
6. Kadınlar gurdari [.....] Lu-i 'dir. Şayet erkeklerin diruni uni kamni'nisi

³⁹ Bu seferle ilgili önemli bilgiler veren iki yazıt bulunmaktadır. Bunlardan biri Erzurum'un Horasan ilçesi yakınlarında bulunan Yazılıtaş Yazıtı'dır. F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, no. 23; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, 36; Diğeri ise Kars'ın Sarıkamış ilçesinin güneybatısında Süngütaş'da bulunan Zivin Yazıtı'dır. F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, no. 24; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, 37.

⁴⁰ Bölgenin coğrafi konumu, tarım ve maden zenginlikleri için bk., D.J.G. Slattery, "Urartu and the Black sea Colonies: An Economic Perspective", *Al-Rafidan VIII-1987*, 1-30; Toplu bilgi için bk., M.Pehlivan, *Daya (e) ni /Diau (e) hi*, Erzurum, 1991,15 vdd.

⁴¹ A.M.Dinçol, "Die neuen Urartäischen Inschriften aus Körzüt", *Istanbul Mittelungen* 26, 1976, 19-30; Bu seferle ilgili bilgi veren yazıtlar bulunmaktadır. Çölgert (Taşburun) yazıtı, F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, no. 21-22; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, 30-31; Başbulak (Menuahinili) yazıtı, F.W. König, Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957, no 45; G. A. Melikishvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, (UKN), Moskova,1960, 70.

Aelia şehrini gurdari [.....] Lu-i Siad Ülkesinin Altuguaia şehri gurdari'dir. Tanrı Haldi sayesinde İşpuini'nin oğlu Menua, büyük kral, kudretli kral, büyük kral Biai ülkelerinin kralı, Tuspa şehrinin efendisidir.

Yukarıdaki yazıtta, ana hedef olarak tespit edilen bölgenin Irekua olduğu anlaşılmaktadır. Irekua Ülkesi, Transkafkasya'nın batı bölgesindeki Aleksandropol (Leninakan) ve Iğdır Ovası civarındır.

Bu kabilenin kralî şehrini ele geçiren Menua buraya yeni bir kale inşa ettirerek Menuahinili adını vermiştir. Menua'nın Aras vadisine doğru sefer yapmasının ardından, takipçileri Urartu sınırlarını çok daha kuzeye taşımışlardır. Bu durum Urartu Devleti'nin güçlenmesini ve bir dünya devleti olmasını sağlayacaktır. Çünkü bölgenin zengin hammadde ve üretim merkezleri artık Urartu Devleti'nin egemenliği altına girmiş olacaktır.

Menua gerek askerî ve gerekse ekonomik alanda yaptığı faaliyetler sonucunda, Urartu'nun güney, batı ve kuzeyindeki önemli hammadde yataklarını, tarım ve hayvancılık merkezlerini ele geçirmiştir.

Ancak buralara yaptığı seferleri yağma seferi olarak yapmamıştır. Genellikle ulaşılan bölgelerde kaleler inşa edilmiş, askerî garnizonlar kurulmuştur. Egemenliği altına aldığı bölgelerdeki insan gücünü de kullanmayı ihmal etmemiştir. Önemli ticari yolları eline geçirirken yukarıda bahsettiğimiz kaleleri de bu yolların kontrolünü elinde bulunduracak şekilde inşasına özen göstermiştir.

Kısaca Menua, akıllı dış politikalarıyla, bir yandan devamlı mücadele halinde oldukları Asur Devleti'ni dağlık bölgelerden uzaklaştırmış ve güneydeki düz ovalar ile Akdeniz limanları arasındaki bölgeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Asur Devleti'nin ekonomik yönden can damarı sayılacak bölgelerle bağlantısını koparmıştır. Menua, batıda önemli bir merkez olan Meliteia'yı vasal duruma getirerek yıllık vergiye bağlamıştır. Aynı durum kuzeyde bulunan Diauehi krallığı için de geçerlidir. Bu kadar başarılı bir dış politika izleyen Menua, kendisinden sonra gelen Urartu kralları için de iyi bir örnek teşkil etmiştir.

Sonuç

Devletin kurucusu olarak kabul edilen I. Sarduri döneminde bir anlamda Urartu Devleti'nin dış politikasının temelleri oluşturulmuştur. Özellikle İşpuini-Menua ortak idaresinde genişleme siyaseti izlenmiş, devletin sınırları doğuda Rovanduz'a (bugünkü Irak sınırları içinde) kadar uzanmış ve Musasir'e kadar gidilmesi de Urartu egemenlik sahasının ne kadar genişlediğini göstermiştir.

Babasının ölümünden sonra, Menua döneminde dış politika bakımından çok iyi örgütlenildiği ve sınırların batıda Fırat nehrine kadar uzanmasının sağlandığı görülmektedir. Geç Hitit şehir devletlerinden Malatya Krallığı vergiye bağlanmış, Erzurum'a kadar ilerleyen Urartu orduları Aras nehri ile Ararat dağı arasındaki bölgeyi de ele geçirmişlerdir. Bu üç kral döneminde esasen Urartu'nun genişleme siyaseti ile bir anlamda dış politikalarını da ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

- Balkan, K., "Patnos Yakınındaki Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anatolia V*, 1960.
- Balkan, K., "Patnos'da Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı", *Atatürk Konferansları-I*, 1964.
- Belli, O., "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı (1991-1992)", *Arkeoloji ve Sanat 58 (özel sayı)*.
- Belli, O., "Gaziantep Müzesinde Bulunan ve Kral İşpuini'ye Ait olan Bronz Sadak", *Arkeoloji Dergisi Özel Sayı 1*, 1991.
- Belli, O., "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I*, İstanbul 1982.
- Belli, O., "Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri", *Anadolu Araştırmaları IV-V*, 1976-1977.
- Belli, O., "Van Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması", 1991, *Araştırma Sonuçları Toplantısı X*, 1992.
- Belli, O., "Van-Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *Arkeoloji ve Sanat 54-55*, 1992.
- Belli, O., "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI*, 1988.
- Belli, O., E. Kavaklı, "Çivi Yazılı İki Urartu Kral Asası", *Anadolu Araştırmaları VII*, 1979.
- Benedict, W.C., "Urartian-Assyrian Inscription of Kelishin", *JAOS*, 81.
- Bilgiç, E., "Birkaç Yeni Urartu Kral Kitabesi", *TAD IX-I*, 1959.
- Burney C.A., D. M. Lang, *The Peoples of the Hills, Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971.
- Burney, C.A., "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *Anatolian Studies VII*, 1957.
- Burney, C.A., G. R. J. Lawson, "Measured Plans of Urartian Fortresses", *Anatolian Studies-X*, London, 1960.
- Çilingiroğlu, A., *Urartu and Western Iran*, Manchester, 1976.
- Çilingiroğlu, A., *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994.
- Delaporte, L., *Les Hittites*, Paris, 1936.
- Delaporte, L., *Malatya-Aslantepe*, Paris, 1990.
- Diakonof M., S. M. Kashkai, *Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden, 1981.
- Dinçol, A. M., "Die neuen Urartäischen Inschriften aus Körzüt", *Istanbul Mitteilungen 26*, 1976.
- Dinçol, A.M., E. Kavaklı, *Anadolu Araştırmaları Ekyayın 1*.
- Erzen, A., *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1992.
- Frankel, D., *The Ancient Kingdom of Armenia*, New York, 1987.
- Hulin, P., "New Urartian Inscriptions Stones at Anzaf", *Anatolian Studies X*, 1960
- König, F.W., *Handbuch der Chaldischen Inschriften (HChI) 1955-1957*.
- Lehmann-Haupt, C.F., *Corpus Inscriptionum Chaldicarum*, I,II, (CICH) Leipzig, 1928-1935.
- Loon, M. Van, "The Inscription of Ispuini and Meinua at Qalatgah, Iran", *Journal of Near Eastern Studies*, Chicago 34, 1974.

- Loon, M. N. Van, *Urartian Art*, 1966.
- Luckenbill, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia-I*, (ARAB), Chicago, 1926.
- Melikishvili, G. A., *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, (UKN), Moskova, 1960.
- Olmstead, A. T., *History of Assyria*, London, 1968.
- Ögün, B., *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı*, Ankara, 1970.
- Pehlivan, M., *Daya (e) ni /Diau (e) hi*, Erzurum, 1991.
- Piotrovski, B. B., *Urartu*, Moskova, 1959.
- Salvini, M., "Zeitiegel der Urartaischen König", *Urartu Ein Wiederentdeckter Rivale Assyriens*, München, 1976.
- Salvini, M., *Nairi e Ur(u)atri: Contributo alla Storia della formazione del regno di Urartu*, Roma, 1967.
- Sayce, A. H., D. Litt, "The Kingdom of Van (Urartu)", *Cambridge Ancient History*, Cambridge III, 1970.
- Sevin, V., "Menua'nın oğlu İnuşpua", *Anadolu Araştırmaları VII*, 1979.
- Sevin, V., *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul, (Basılmamış Doç. Tezi), 1979.
- Sevin, V., *YAS I*.
- Slattery, D. J. G., "Urartu and the Black sea Colonies: An Economic Perspective", *Al-Rafidan VIII*, 1987.
- Smith S., "The Foundation of the Assyrian Empire", *Cambridge Ancient History*, Cambridge III, 1970.
- Tarhan M.T., V. Sevin, "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları I: Askeri ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler" *Anadolu Araştırmaları-IV-V*, 1976-1977.
- Tarhan, M.T., *M.Ö. 13. yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*, İstanbul, (Basılmamış Doçentlik Tezi), 1978.
- Zimansky, P. E., *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian of the Urartian State*, Chicago, 1985.